

Magyar misszionárius Keleten a XIV. században.

Hogy került *Magyar* Illés a kipszaki tatár khán udvarába fejedelmi nevelőnek? A kérdésre mindenki által elfogadható feleletet nehéz adni, de könyvnyű megmagyarázni.

A kipszaki (Kapszak, Kapschak) khánság az Aldunától az Ural folyóig, jobban mondva a Volgáig terjedt, melyet a tatárok Kunország megsemmisítése és Oroszország leigázása után alapítottak. Ennek khánja, Özbek (1328–341), udvarát Bakcsi Szarájban tartotta. Bakcsi Szaráj Krimben van. A khán fenhatósága alá a tatárokon kívül kunok, jászok is tartoztak.

A magyarok előtt a kunok, jászok, tatárok nem voltak ismeretlenek és az összmagyarságot szomorú emlékek fűzték a tatár ismerettséghez. Bármilyen remképek ujjaltak is meg a magyarok előtt a tatár név említésére, a magyar misszionáriusok még sem mondtak le erkölcsüknek megszelídítéséről s azért időnkint mindig akadt vállalkozó, aki élete kockáztatásával középük vitte az evangéliumot.

A XIII. században alakult szerzetesrendek tagjai erre a hősiességre vállalkoztak: erre buzdította őket szabályzatuk szelleme és az a bizalom, mellyel a pápák megtisztelték, őket küldvén követi minőségben a keleti fejedelmekhez. Tizenkét fejezetből álló szabályzatuk utolsó pontja azon testvérek részére íródott, kik a szaracénok vagy más hitetlenek közé akarnak menni. Tehát Szent Ferenc elképzelésében benne van az apostoli vállalkozás lehetősége.

A ferencrend történetének aranylapja a pogány népek között töltött időnek megrörökítése és a félvad népek megtérítésének nehézsége. A civilizáció felé haladó népek közül többen utánozhatnák Sanfrancisco példáját; ez az északamerikai város hatalmas szent Ferenc szobrot állított piacára arccal a tenger felé fordulva, mintha új rajokat várna a Szent a zugó vizek hátáról, mert nincs a világnak elrejtett zuga, melyet a ferences szegénység, szerénység és akaraterő át nem kutatott volna.

A ferences missziók nagy jelentősége abban van, hogy a civilizáció útörőinek megbízatást jóformán senki sem adott. A ferencesek nem végeztek politikai és diplomatai előtanulmányokat; nem védte őket valamelyik európai nagyhatalom félelmetes pallosa, s mégis mindenhol ott vannak. A „Krisztusért Vándorló Testvérek Társaságát” IV. Ince pápa már 1252-ben jóváhagyta.

A magyaroknál szerencsésen találkozott a ferences szellem a vándorló természetel.

Kétségtelen, hogy a magyar vándorolni ma is szeret. Azt nem merném határozottan állítani, hogy ez természete volna, inkább írom a mostoha körülmények rovására, melyekben kezdet óta élt és él ma is. Terméketlen évek, éhség, pusztító háborúk, földült családi fészek vándorbotot adnak kezébe s ő megy az élet után, menekül a nyomoruság elől és szétszóródik az egész világon. Ez mindig így volt. A közlekedési eszközök tökéletlensége útját nem állotta. A tudóst hajtotta tudományyszomja, a papot pedig Isten igéjének magvetése.

A régi pápai jelentések szerint Erdély Tatárországgal határos volt. (*Analecta franciscana* IV. K. 554. l.) IV. Ince 1245–1253. között három ferences missziót küldött Keletre a mongolok közé, melyeknek útja a tatárok országán vitt keresztül. Carpinai János atya 64 éves korában vállalkozott, hogy fölkeresi Kujuk nagy khánt Pekingben. Útja két évig tartott. Carpinai és német társainak útja Keleten vitt keresztül. Portugáliai Lőrinc ugyanekkor Sziria felé tartott (*Archivum Franciscanum Historicum*, 1924. 65. l.) Ezeknél sokkal nevezetesebb volt a flandriai származású Rubriques Vilmos vállalkozása, aki meglátogatta Nungu nagy khánt és Batu khánt. Rubriques Vilmos IX. Lajos francia

király kereszteseivel hagyta el Németországot 1253-ban. A keresztények és mongolok ekkor találkoztak egy közös célban. A keresztények meg akarták téríteni a szaracénokat; a mongolok is fenyegetőleg léptek föl ellenük. Ezért a mongolok szövetséget terveztek a keresztényekkel a szaracénok ellen. A szövetség nem sikerült.

A magyarok nem annyira pápai követségben, mint hittérítői szándékkal indulnak Keletre. Leginkább Tatárország kipszaki khánját keresik fel. A magyar ferenceseknek olasz, német, francia testvéreikkel szemben megvolt az az előnyük, hogy a tatár nyelvet könnyen elsajátították, a nyelv sajátosságait, a nép szokásait hazai munkásságukból ismerték és ezzel jelentékeny eredményeket értek el úgy az országban, mint a határokon kívül. Özbég tatár khán a ferenceseknek megengedi 1314. márc. 20-án a harangozást, melynek a mohamedánok nagy ellenségei; a ferenceseket mentesíti minden haditehertől, vámtól, adófizetéstől és védi templomaikat, házaikat. (*Arch. Franc. Hist. U. o.*). A magyar ferencesek és kunok között barátságos viszony fejlődhetett ki. Erre enged következtetni a *Codex Cumanicus* és *Magyar Illés* szerepe.

A *Codex Cumanicus*, melyet a velencei szent Márk könyvtárban őriznek, az egyetlen kunnyelvű emlék. Eredete 1303-ra vihethető vissza. Ami ebből a ferencrendiek közélebről érdeklí az, hogy közli a sok vallásos tartalmú szöveg között a bánatfelindító imát, melyben az Úr és a boldogságos Szűz után szent Ferenc segítségéért könyörög a bűnbánó és csak azután hívja segítségül szent Péter, szent Pál apostolokat, minden szenteket. „Jezuklumen bey tengga arc Mariam katunga are Francisca, are Petrus are Paulus, dage barce arlarga... jolbarurmen Maria katunga are Francisca, barce arlarga... (Vétkeztem én Uram Istenem, szentséges Urnőm Mária, szent Ferenc, szent Péter, Pál és minden szentek... azért kérem Asszonyunkat Máriát, szent Ferencet és minden szenteket. P. Galubovich: *Biblot. Bio-bibl.* III. 13. Quraracchi 1919; *Ferences Közöny* 1929. I.). Magyarországon a jászok és kunok között a ferencrendiek vándorapostolokként működtek (karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története* I. 40. I.). Ez nagy lelki megértésre, közelségre vezetett, melynek kapcsai ott vannak a *Codex Cumanicus*-ban.

A krimi magyar ferencesek közül 1334. április 22-én vértanúságot szenved Váradi István, aki áttért a mohamedán vallásra, de tettét megbánva, újból katólikussá lett. Először tűzbe vetették, onnan megmenekült, azután karddal szétvagdalták. A következő esztendőben Domokos ferenceset elevenen megnyúzták. (*Analecta franciscana* III. 515.).

Sokkal fogadta és fiának, Csinii bégnek nevelését rábizta.

XXII. János pápa 1338-ban a florenci származású Maringola János vezetésével négy ferencest küldött a mongolok közé a nagy khán hívására. S hogy útjukat megkönnyítse, Magyarországon és Krímen keresztül irányította és Magyar Illés testvér pártfogását kérte részükre. A pápa megbízást adott Magyar Illésnek, hogy magyarázza meg a khán fiának, hogy a szentszék nagyon szívesen fogadná az ő követeit. Ha nincs is a követség tagjai között egy más magyar ferences, Gergely testvér (Fejér *Cod. Dipl.* VIII. 4.450–51.), Illés testvér, úgy is eleget tett volna a megbízatásnak. A khán megtiszteltetésnek vette a pápa felszólítását és 1340-ben két kaffai származású urat küldött a pápai udvarba. Ezek mellé vezetőül Magyar Illést adta. Csinii bég és népének megtérését, a magyarok és tatárok békés közeledését az 1345–1346-iki háború véglegesen megakadályozta.

Az egészben az a legérdekesebb, hogy a gyászos mohi vereség után egyik tatár khán fiának magyar ferences a nevelője és követségének vezetője.

Dr. Boros Fortunát O. F. M.

Futó ellenségnek arany híd.

Ezt a szólást latinul is szokás idézni: „Hosti fugienti pontem subterne aureum.” Quitard latin eredetűnek tartja s Scipio Africanusnak tulajdonítja, annélkül azonban, hogy állítását bármiféle adattal is tudná igazolni (*Dictionnaire des proverbes*. Paris et Strassburg 1842. p. 342.). Eredetének kutatói Lykurgosra is szoktak hivatkozni, aki egyik törvényében a spártaiaknak megparancsolta, hogy az ellenséget éppen csak addig üldözzék, amíg a győzelem biztosítása érdekében szükséges. Mindez azonban adattal nem igazolható fel-

tevés. A legrégebbi írásbeli feljegyzés, Antonius Panermita anekdotatára (*De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri IV.* Basel 1538. p. 109.), aragoniai V. Alfonz királytól származtatja ilyenképen: „Laudare eum magnopere solebat, quincunq̄ fugientibus hostibus argenteum pontem extruendum dixisset.” Hnr. Merckel szintén Alfonz király nevéhez fűzi ezt a böles megállapítást (*Bericht von der Altenstadt Magdeburk.* 1587. s. 1.). Rabelais híres munkájában (*Gargantua.* Lyon 1533. c. 43.) is előfordul, még pedig a következőképen: „Ouvrez a vos amis ennemis toutes les portes et chemins, et plus tot lear faites un pont d’argent afin de les renvoyer.” Cervantes szintén felhasználta (*Don Quijote.* 1615. c. 58: „al enemigo que huje, hacerle la puente de plata”), ami elterjedtségének messze nyúló számlaira vall. Régebbi e szólásban az ezüst híd volt járatos; helyette arany híd először d’Aubignénál fordul elő (*Histoire* 1550–1601.). A további adatokat l. Georg Büchmann *Dem fliehenden Feinde eine goldene Brücke bauen* c. értekezésében (Archiv für Litteraturgeschichte. Hrsq. von Fr. Schnorr. 1882. XI. 167. kkl.).

A magyar irodalom szintén ismeri ezt a nemzetközi szólást. Legrégőbbi feljegyzése, tudomásom szerint, András Sámuelnél olvasható (*Elmes és mulatóságos rövid anekdoták.* Béts. 1789. I. 37. sz. „Futó ellenségnek arany híd”), aki így adja elő: „Hunyadi János és Telekesi Imre Vezérek azt szokták vala mondani, hogy a futó ellenségnek arany hidat kell csinálni...” Ő rá támaszkodott Erdélyi János (*Magyar közmondások könyve.* Pest, 1851. 2151. sz. „Futó ellenségnek arany híd.” Hunyadi János mondása) és Tóth Béla is (*A magyar anekdotakincs* Bp., é. n. I. 55. l. „Az arany híd”), akik szintén Hunyadi Jánosnak tulajdonítják ezt a mondást. Lelőhelyeiül még a következő közmondásgyűjteményeinket idézhetjük: Ballagi Mór, *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye.* Szarvas, 1850. 1787. sz. „Arany hidat csinálj futó ellenségnek”; Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások.* Budapest, 1896. 162. l. „Futó ellenségnek arany híd”; Almási János: *Magyar közmondások gyűjteménye különös tekintettel az életbölcsekre és a nevelésre.* Budapest, 1911. 85. l. „Futó ellenségnek arany híd”. Ezek az adatok igazolják, hogy e világszerte ismert szólás a magyar nyelvterületnek is otthonos eleme.

Dr. György Lajos.

Gyulai Pál széljegyzetei Riedl Arany Jánosához.

Gyulai Pál az ő könyvtárát a kolozsvári református kollégiumra hagyta, melynek növendéke, 1858-tól 1862-ig pedig tanára és lelkiismeretes, buzgó könyvtárosa volt. A kolozsvári református kollégium hálával tartozik az értékes hagyatékért, melyhez nagy fiának és a magyar irodalom klasszikus alakjának emléke fűződik. E hagyatékból került elő Riedl *Arany János* című tanulmányának egy első kiadású példánya (megjelent Budapesten 1887-ben), melynek lapszélein Gyulai Pál ceruzajegyzései vannak.

E jegyzések némelyike ténybeli tévedést igazít helyre, jó részük nyelvészeti természetű, de több helyen az Arany költői tehetségéről és művészetéről másképp vélekedő Gyulai hangját, gyakran bosszankodó felkiáltását olvashatjuk ki belőlük. Talán nem követünk el kegyeletstést egyikük ellen sem e jegyzetek közreadásával. Ma már Riedl is, Gyulai is a magyar irodalom Pantheonában él tovább. Akkor még a tanár és tanítvány viszonyának érzése elevenen élt közöttük. A fiatal, 31 éves Riedl munkáját olvasta és cenzurázta a lapszélén volt tanára. Gyulai jegyzetei gyakran egy felkiáltásban, Riedl nyelvének egyes foltjaira vonatkozó észrevételei legtöbbször egy jelben (?!x -1) merülnek ki.

Hogy Gyulai jegyzetei alapján a nyilvánosság számára is irt volna bírálatot Riedl művéről, annak nincs nyoma sem *Bírlataiban*, mely kötete e korbéli kritikáit tartalmazza, sem Szinnyi bibliográfiai összeállításában. Riedl Arany Jánosát megjelenésekor a kritika elismeréssel fogadta, de nyelvét kevésbé magyarosnak, sokszor modorosnak találta. Leginkább kihívta a kritikát Riedlnek Arany költői leleményéről való fejtegetése.

De térjünk át magukra a jegyzetekre, amint lapok szerint következnek.

8. l. „1841-ben születik leánya Juliska,... 1842-ben fia: László.” Gyulai jegyzete: 1844.

13. l. „1882-ben 65 éves korában megjelenik legnagyobb műve: Toldi Szerelme.” Gy.: *1879-ben jelent meg. 1882-ben meghal.*

14. l. Riedl e helyen a magyarság nemzeti jellemvonásai közt az érzékenységet emeli ki, mely alkalmat ad arra, hogy a józan magyar költői lelkületű is legyen egyszerűsége. Innen a magyar mélabú és a sírva vígadás. — Gyulai jegyzete: *Hát a nemzeti csapások, török dúlás, német iga?*

15. l. Riedl megjegyzi, hogy Arany költőhöz képest feltűnően józan, mintha a *furor poeticus*-nak, a költők szent örülésének nyoma sem volna nála. — Gyulai j.: *A furor poeticus csak a költésnél lepi meg az embert, nem mikor sétál.*

20. l. Riedl Arany egyéniségére jellemzőnek találja, hogy épp a tépelődés drámáját, *Hamletet* választotta fordításra. Gyulai j.: *De inkább szerette a Szentiványéji álmat.*

23. l. Riedl a magyar jellemben mélyen gyökerezőnek mondja a szónoki kifejezőmódot és gondolatmenetet. „Okai a megyei élet, a felköszöntés régi szokása (már Priscus is hasonlót látott Attila lakomáján)”. — Gyulai: *Tehát a hún és magyar egy?*

30. l. „Amint ez a *lángeszű parasztfiú* a világba lép, mindent megtanul, amit magasabb sphaerában tanulhatni, de nem felejt el semmit abból, amit csak a nép fia tudhat.” — Gy.: *Ezt már egyszer elmondotta.*

31. l. Riedl azt fejtegeti, hogyan viszi be Petőfi a népdal sajátosságait a lírába, hogyan viszi be Arany a népi előadás sajátosságait az epikába. Fejtegetését így végzi: „Petőfi műveiből látjuk, hogyan érez a magyar nép. Aranyéból, *hogyan cselekszik.*” — Gyulai: *A fennebbiekből logice az foly, hogyan beszél.*

32. l. Riedl a magyar népdal kezdőképéről azt mondja, hogy „már eleve külsőleg is megérezkíti azt az érzelmet, melyet ki akar fejezni az illető költemény.” — Gyulai megjegyzi: *Ez nem így van egészen.*

34. l. Riedl szerint Arany lírája „úgy keletkezik, hogy forró érzelmei öntudatának hidegségében mintegy megjegecednek.” Gyulai j.: *Bombaszt.*

„Ennek az öntudatosságának, — folytatja Riedl — külső jele, hogy műveit maga szereti magyarázni; maga elő, hol utószóval, hol jegyzetekkel, hol szótárral.” — Gy.: *A gyengébbek kedvéért.*

35. l. Riedl egypár tartalmas mondattal jellemzi Arany epikai stílusának változatosságát, különösen a Buda Haláláét. Gy. erre megjegyzi: *Jó.*

36. l. Azonban ez öntudatosság Riedl szerint a közvetlenség rovására esik, a reflectálás néha erőt vesz a költőn és prózaivá lesz. — Gyulai: *Jó volna példával mutatni rá.*

37. l. „főtendenciája szintén küzdelem volt.” — Gyulai: *Miért nem iránya?*

Ugyanott Riedl azt fejtegeti, hogy Arany eposzainak főtárgya a magyar és idegen küzdelme, mely évezredes történelmünknek is a lényege. Példákat hoz föl, hogy A. epikájában a magyar mindig valamely idegen ellenséggel küzd. — Gyulai: *Ahol harc van, mindig van ellenfél is.*

38. l. Riedl Arany másik sajátosságának azt tartja, hogy mindenik nagyobb műve „egy-egy erkölcsi krízis rajza.” „Egy hiba elkövetése és bűnhődése ... ez erkölcsi főthemája.” — Gyulai: *Ez sok más költőnél megvan.*

39. l. Arany vándoréletének visszhangját érzi Riedl Toldin, ki ifjúkori hibáját jóvá téve szintén felküzdi magát, mintegy Arany életét symbolizálva. — Gyulai jegyzete: *Erőltetett dolog.*

40. l. Riedl szerint az eposzírókkal ellentétben jellemző Aranyra, hogy a családi élet intimitásai, egyszerű bensősége iránti hajlamát eposzaiba is beviszi. — Gyulai: *Megvan másnál is.*

41. l. „Mily jóízűen, szívesen beszélnek Arany személyei, mint idegenek is egymással, midőn először találkoznak.” — Gyulai: *Ez így van a népeposz — s balladákban.*

43. l. „Arany (*Ősszel* című költeményében) Homernél a görög hőskor társadalmi életét magasztalja.” — Gyulai: *Nem az a fő ott.*

43. l. „Petőfi *genreképies* költeményében ...” — Gy.: *Nem szabatos.*

43. l. A csonka torony leírásában „Arany... egészen tárgyilagos marad, míg Petőfi beleviszi a leírásba saját vágyait.” Gy.: *Nem szabatos.*

43. l. „Arany elkülöníti életét a költészettől.” — Gyulai: *Nem...** (*Olvashatatlan szó.).

44. l. Riedl szerint Arany forradalmi lírája „nem illik Arany... *szeliden zsembelő* egyéniségéhez.” – Gyulai: *Rossz*.

46. l. „Mit gondoljunk arról a létről, melyet nem kívántunk...” – Gy.: *mert nem kívánhattunk*.

47. l. Riedl szerint Arany költészetében a filozófia is megszólal, mely az életben a boldogságot a megelégedésben keresi. Hivatkozik a *Vágy* című költemény utolsó versszakára. – Gyulai: *Ennyi philosophia van sok más magyar költőben is*.

47. l. „A magyar költészet általán természeti érzéke által tűnik ki. Zrinyi költészetében ugyan még egy fűszál sem nő, egy madár sem danol: az ember minden.” – Gyulai: *Nem igaz*.

48. l. „Szabad ég alatt vagyunk az ifjú Toldival ... az ingó nád közt.” – Gyulai: *Minden bujdosó szabad ég alatt van*.

54. l. A petőfieskedők „főhibája Arany szerint... az, hogy a dal compositióját és stílusát a lyra összes fajaiban átvitték. – Gy.: *Nemcsak az*.

62. l. „A semmiből világot teremtő phantasia teszi a művészt valóban művésszé.” Nyolc sorral alább: „Phantasiánk voltaképp nem tud teremteni olyasvalamit, a mi nincs sehol a külvilágban.” – Gyulai jegyzete: *Ellenmondás*.

78. l. Riedl dicséri Arany helyes észrevevését e két sorban:

Messze kirántotta szablyával a vérét;

Bibor szalag aztán tarkázta fehérét.

Mert „ha nyers húsba kést döfnek, a vér nem tapad egyenletesen az acélra, hanem mintegy véres csipke kigyózik rajta végig. – Gyulai j.: *Nem a kés, hanem a ló fehérét érti*.

83. l. Riedl „képtelen képet” lát a következő versszakban:

Harmat érzi: rothad, sugár üti: sorvad,

Könye csak emészti, szerelemtől hervad!

E tüzet ama víz éleszti, nem oltja,

E vizet ama tűz nem iszsza, de ontja.

„Kétségtelen, teszi hozzá Riedl, hogy ez csak gondolt és nem látott kép.” – Gyulai: *Nem érti a dolgot. Hát szegény gazdagot ki látott szó szerint?*

88. l. „Mindnyájan Arany teremtményei: közös családi vonásaik mind reá, édes apjukra *vallanak*.” – Gyulai kijavítja: *ünek*.

91. l. „A költő-alkotta személyek mindig sajátos tehetségeitől függenek. Az Aranyéiban a költő contemplatív hajlamát, realisztikus képzeletét és részletmegfigyelését leljük fel. – Gyulai: *Éötvös*.

153. l. Riedl dicséri a a természetrajzi hűséget az ingerült pulyka leírásában (Jóka ördöge.) „Láttad-e a pulykát, ki magas szeméten...” – Gyulai: *Lásd Kisfaludy Sándort*.

156. l. „Az állatokkal, mint olyanokkal, csak az újabb költészet foglalkozik behatóbban: a régi költészetben nincs helyük.” – Gyulai: *Nem igaz*.

156. l. Alább példákat is citál Riedl a Cid-ből, Ariostóból és Cervantesből. – Gyulai: *Hát a Firdüsi Reki-je?*

166. l. Riedl azt fejtegeti, hogy Arany a compositio érdekében a cselekvényt bizonyos rövid időhöz köti. „Az *Első lopás egy esteli elbeszélés*.” – Gyulai: *De nem egy este történik*.

167. l. „Arany epikus tehetségéből hiányzik a leleményesség. Bonyolultabb mesét ügyesen kieszélni: nem az ő dolga.” – Gyulai: *Ostoba beszéd*.

168. l. „Eredeti lelemény van továbbá még a *Bolond Istókban*: de a költő csakhamar *abban hagyja és a maga életének meséjét kezdi elbeszélni*.” – Gy.: *Eretlenség*.

170. l. „De – folytatja tovább – összeillesztésükben, kimélyítésükben, nemesítésükben erős és szerencsés *combinatio-tehetséget mutat*.” – Gyulai: *Az nem combinatio, hanem alkotás*.

170. l. 1846-ban Arany, „*ki még soha sem járt a fővárosban*”, a Kisfaludy-társaságnak beküldi a Toldit. – Gyulai: *Nem igaz*.* (*T. i. hogy *nem járt a fővárosban azelőtt*).

200. l. „Gyöngyvér a megölt Buda holttestén úgy átkozza el Attilát, mint a Niebelung-énekben Siegfried legyilkolása után Krimhild Hagent.” – Gy.: *Hány ilyen átkozódás van még a drámákban és eposzokban!*

201. l. Arany e soránál:

Nincs földön, egen nincs vadnak maradása (BH. V.) Riedlnek Vörösmarty Salamonja jut eszébe, kinek „nincs hol maradása, földön nyugta, égbe vágyódása.” – Gyulai: *Szólásmód, amit mindenki használ.*

201. l. „A hunokat úgy jellemzi Arany: „Úgy mennek a hadra, mint lakodalomra.” (X.) E vers méze a Petőfi kasából való:

„Úgy mennek a halálba ők,
Amint más ember menyegzőre mén.”

Gyulai j.: *Ez is az.** (*T. i. általánosan használt szólásmód).

201. l. „A kiáradt Tiszából kimagasló szigetormó és állatvilágnak leírása (VIII. ének) tán Kuthy Lajos egy regényére vezet vissza.” – Gyulai: *Ezt Arany épen úgy látta, mint Kuthy.*

255. l. Riedl Arany Aristophanes-fordításairól szól: „a fordító félúton, a magyarosítás felében állott meg. Arany helylyel-közzel localizál, máshol ismét megtartja az eredeti helyi viszonyokat: uéha magyar vonatkozásokkal pótolja az eredeti célzásait, néhol elmulasztja ezt.” – Gyulai: *Ostobaság.*

258. l. Riedl szerint Arany művei arról győznek meg, hogy a magyar nyelv nem szűk, nem szegény. A Kazinczyéktól érzett hiányt a népnyelvből kell vala pótolni, mint Arany tette. – Gyulai: *Ez sem áll ily általánosságban. Arany igen sok új szót használ, a hol kell s a hol a nép nem segíthette.*

259. l. „Ha például azt mondjuk valakiről: *hányja a hab*, azt akarjuk kifejezni, hogy győtri a kétség... Valóságos habra már senki sem gondol.” – Gyulai: *Gondol bizony.*

260. l. Riedl Arany nyelvének népiességei közé sorozza azt is, hogy „a – tul, – tül, a – rul, – rül ragokat a legkomolyabb hangú stílusban alkalmazza.” – Gyulai: *Ezt minden magyar költő tette Arany előtt is.*

265. l. A nyelvújítás szóképzéseivel csak elvétve él” (t. i. Arany). – Gyulai: *Nem igaz, igen sokszor él.*

263. l. Riedl szerint számos népi szót, fordulatot, kifejezésmódot Arany vezetett be az irodalomba. A lap alján idézi a Toldi negyedik énekének népi szavait és kifejezésmódjait. – Gyulai jegyzete ezekhez: *Ezek közül nem egyet azelőtt is használt az irodalom.*

265. l. Arany néha „saját virtuozitásától elragadva, oly nyelv alakokat gondolt ki, melyek már mesterkéltek, nem magyarosak:

Tisztessége vagyon, de magát alázza,
Hódoló mosolyának arcját lepi máza.

(Buda Halála II.)

Gyulai j.: *Gyöngyösi tele van az ilyennel.*

Karimás kalappal

A jühörző gyermek meglopni akarja.

(Télben).

Gyulai j.: *Ezt is mindig használták a költők.*

Itt végződnek Gyulai jegyzetei, melyek töredékesek voltak ellenére is sok szempontból tanulságosak és érdekesek. – Végül megemlítem, hogy e könyvben találtam egy Lévay-kéziratot: az *Áldás* című költemény kéziratát a költő aláírásával. Gyulai olvasójegyzéknek használhatta

Dr. Csúry Bálint.

„Székely” és „csángó”

Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* V. évfolyamának 117. lapján dr. Bitay Árpád ezt írja: „Karácsonyi bizonyításainak helyességét mutatja az a körülmény, hogy a *székely* névnek *székhel* alakváltozatát, épen a XVII. sz. derekáról, bizonyítani is tudjuk. Így: *Szinnyei Magyar Írók Élete* és Munkáinak VIII. 971. hasábján látom, hogy *Medgyesi Pál* egy 1653-ban Sárospatakon megjelent művének hosszú címében is így használta: *Székhelek ispánja.*”

A kérdés történelmi részével nem kívánok foglalkozni; de ez a nyelvi észrevétel félreértésekre adhat okot, kiegészítésre szorul, s gondolom, az érdekes cikkíró is szívesen veszi, ha én is hozzászólok.

A mai *székely* név régi alakja kétségtelenül *zekel*; így találjuk már latin okleveleinkben is (L. Okl. Szótár), tehát jóval a XVII. század előtt. V. ö. pl. *Zekel yo* Székely-jó. A későbbi *székhel* alakváltozat tehát vagy népetymologia

szülötte, vagy csupán az írás sajátossága. Ha népetymológiás alak, akkor meg nem állhat, mert a *székely* név *é*-je zárt, a *hely* szó *e*-je pedig nyílt ejtésű. V. ö. szék. *ehejt*, *eherré* stb. Ezt a különbséget tükrözi a román *săcui* székely, meg pl. *Orhei* Várhely is (megőrzi a *h*-t is!). A régi latin *sicul*-us is a magyar *székely* és a román *săcui* pártján áll.

Ami most az írás módját illeti, az korántsem szokatlan, vagy meglepő. Már a XVI. században is sűrűn találkozunk a *h*-s mássalhangzókkal. Ilyenek p. *thobzodas*, *akarathod*, *dologh* stb. (V. ö. *Erd. Szemle* I., 411 412. l.). Véleményem szerint valószínűleg ilyen adat a dr. Bitayé is.

Ugyanott a 118. lapon a *csángó* névre vonatkozó nagyon érdekes adatot közöl dr. Bitay. A gr. Teleki Domokos, magyarázatát én sem ismertem eddig, de régóta ismerem a Kriza Jánosét, mely véleményem szerint már a *Vadrózsák*-ban eldöntötte a kérdést. Székely szó jegyzékében ugyanis feltalálható a *csán-gál*, *elcsángál* „kóborol”, „vándorol” igező, s ő maga is abból származtatja a *csángó* nevet. A Teleki észrevétele tehát, mely jóval régebbi, csak valószínűbbé teheti ezt a magyarazatot.

Steuer János.

Anekdota a megvesztegetett bíróról.

Csűrű Bálint az igen becses *Szent Hilárius*-forrástanulmányában (*Erd. Irod. Szemle* 1928. 115. l.) Bod Péter magyar származású anekdotái sorában egyebek közt szóba hozza a ravasz prókátor esetét is, aki csak addig vonakodik a hamis ügyet fölvenni, amíg meg nem pillantja a nagy summa aranyat. A Szent László képével vert csábító pénzdarabok láttára aztán így kiált fel: „Ennyi fegyveresnek ki állhatna ellen, raboddá tettel” (*Szent Hilárius*. N. Nyenyed, 1768. 129. l. 475. sz.).

A *mindenkor nevető Demokritus*-ban (Buda, 1784. I. 23. sz.) Kónyi János ugyanezt az anekdotát – de annak magyaros vonatkozásai nélkül – a bíróról beszéli el, aki az ellenállhatatlan aranyakat e szavakkal üdvözlö: „*Quis potest resistere tot armatis?*” Kónyi szövegének szószerint megegyező rokonait olvastam a következő külföldi anekdotagyűjteményekben: Joh. Pet. de Memel, *Erneuerte u. vermehrte Lustige Gesellschaft*. Zippelzerbst, 1657. 382. sz.; J. L. Taliz, *Kurtzweiliger Räyse-Gespan*. Ulm, 1702. 31. sz.; *Lyrum Larum Löffelstihl*. 1730. 139. sz.; O. Schreger: *Studiosus Iovialis*. Monachii et Pedeponti, 1749. c. IX. 52.

Nyilvánvaló tehát, hogy Bod Péter anekdotája egy nemzetközi motívum szerencsésen átszínezett magyar változatát képviseli.

Dr. György Lajos.

Tanulságos adat az erdélyi magyar neveléstörténethez.

Adalék báró Kemény Zsigmond életrajzához.

Az Erdélyi Múzeum br. Kemény Anna Levéltára őrzi az alábbi levelet, melyet Ikafalvi Barók Dániel írt Zalathnáról 1827. márc. 17-én a Nagyenyeden tanuló Kemény Zsigmond özvegy édesanyjához.

„A fiammal nevedő kis Kemény Sigmond Édes Anyának.

A fíjam az ifjú Gargots Dániellel a Hunyad Vármegyei érdemes és de-rék Fő Bíró Úrnak fíjával jó barátságban lévén, mind a 2 Részen-lévő Szüléknek is meg-egyezésével a határozottat meg, hogy a fíjam most Húsvétra menjen el az ifjú Gargots Dániellel Farkadinra az attyához a Haczeg vidékén bővön található nevezetes Római Régiségeknek annál jobban lehető meg-nézésére a Praeceptorával Pap István Úrammal együtt, Pünkösdre pedig az ifjú Gargots Dániel jöjjön fel ide a fíjammal az itt levő nevezetes Dolgoknak meg-nézésére; és mi a mi részünkről azt az egy nehézséget formálván: Hogy hát ez alatt mit tsináljunk a kis Kemény Sigmond ötsémmel? erre a Fő Bíró Úr azt felelte: hogy a kis ötsémet is örömet kiviteti a többivel együtt, ha az Édes Anyának és nekünk is úgy fog tettzeni. Méltóztassék azért D. K. Sógor Asszony ebbeli szándékát jó idején tudtára adni a közös Praeceptorunknak, hogy az idő eljövetelével ne legyen esztán akadállvunk e miatt.

Zalathnán 17 Martii 1827.”

Özvegy Kemény Simonne válasza nem maradt ránk. Így aztán nem tudhatjuk, hogy az érdekes vakációs kirándulás a hátszegi római emlékekhez megtörtént-e vagy nem? A levél azonban így is tanulságos adatokat tartal-

maz az erdélyi magyar iskolázási és nevelési elvek történetéhez általában s Kemény Zsigmond tanuló éveikhez különösen. Id. Gargots Dánielt a korabeli erdélyi tiszti névtár (Schematismus) 1825. p. 70, 1827. p. 64 is említi. 1828-ban azonban utoljára fordul elő benne a neve. Nagy Iván 4, p. 434 csak 1815-ből említi.

Dr. Bitay Árpád.

Szent István király és a román köznép.

Dr. G. Alexici: *Texte din literatura poporană română*, tom. I., Budapest 1899 pp. 54–55. egy *Sfintul Ștefan Crain* c. balladát közöl egy Temes-megyei faluból. Megjegyzése szerint azonban (p. 280.) ez a vers nem a román népköltészet eredeti terméke, hanem a közlője gyártotta, mivel a román nép semmit, de semmit sem tud a magyarok első szt. királyáról.

A macedo-román származású Tache Papahagi bukaresti egyetemi tanár egyik újabb művében (*Graul și Folklorul Maramureșului*, București 1925, Academia Română, p. XIII.) egy olyan adatot találók, amely gondolkodóba ejthet Alexici megjegyzésének a helyessége fölött: „în Bârsana... un țara mi-a spus că în ziua de 17 August e Sfântul Ștefan.” „B.-ban egy földmives (román földmivesről van szó) azt mondta nekem, hogy aug. 17-én van Szt. István.” Ez a némileg pontatlan adat legalább is amellett szól, hogy a román köznép itt-ott csak tudott s tud még most is – hiszen T. Papahagi a háború után járt be Máramarost – Szent István királyról.

T. Papahagi adatát azzal a megjegyzéssel közli, hogy csak „ezt az egyetlen, teljesen öntudatlan vallásos megtévelyedési esetet” találta.

Dr. Bitay Árpád.

Báróczi Sándor „Amália” c. regényének forrása.

Calprenède és Marmontel híres magyar stilsztájának, Erdélyből a bécsi magyar gárdába került Báróczi Sándor öbesternek, irodalmi munkásságát kimerítő teljességgel és beható részletességgel tisztázta irodalomtörténetírásunk. Csak egyetlen pontra, egyik kevésbé jelentős regényfordításának származására, nem sikerült eddig fényt deríteni. Ez a posthumus regény, amelyet Báróczi a cenzura akadékoskodása miatt szintén csak a halála után megjelent alkímista tárgyú *Adeptus*-ával együtt még 1790-ben fordított magyarra, a „mosolygóbb környüállások” beköszöntésekor a következő címmel látott napvilágot: *Amália Történetei, melyeket Német nyelvből magyarra fordított, 'a' szép Nemnek ajánlva, maga költségén, Testamentumánál fogva kiadatattani rendelt Báróczi Sándor, a' Nemes Magyar Királyi Testőrző seregtől, Pensióval nyugodalomra bocsátott Obester. Bétsben, Nyom. Haykul Antal bet. 1810. 8-r. 139. l.*

Azt olvassuk ebben a regényben, hogy egy grófi apa idősebb fiát kizárja örökségéből. Okot erre az adott, hogy a meggondolatlan fiatal ember a család egyik ellenségének leányát vette feleségül. A régi regényeknek e kedvelt mozzanata azonban nem ingatja meg a jó fiút sem a köteles szülői tiszteletben, sem a felesége iránti állhatatos szeretetében. Mégsem sikerül kibékíteni a haragvó apát, akinek ellenszenvét állandóan tüzezi az örökségre kapzsiskodó fiatalabb testvér. Így áll a helyzet, amikor betoppan az indiai nagybácsi azzal a lesújtó hírrel, hogy a tengeren túl minden vagyonát elvesztette sőt megbukott vállalata bátyjának pénzét is felemésztette. Az egykori regényeknek ismerője jól tudja, hogy most mi következik; a kapzsi öcs a földönfutóvá lett apát elhagyja, a kitagadott fiú ellenben segítségére siet a szerencsétlennek. Ez csak most ismeri meg méltatlanul eltaszított fia nemes szívét: Amáliával boldogan öleli őt keblére, a szívtelen másikról pedig tudni sem akar többé. Még nagyobb lesz a boldogságuk, amikor az indiai nagybácsi kijelenti, hogy a vagyon elvesztés csak jámbor koholmány volt a nemesszívűség megragyogtatására s az aljas érzelmek megalázására.

A regény főmotívuma, amelynek itt döntő szerepe van, igen emlékeztet Marmontel *L'École des Peres* c. elbeszélésére, – (Kazinczy is lefordította ezt, I. Lev. XXI. 224. l.) – csak hogy nála egészen más a célzata: az apa azért koholja a vagyoni bukását, hogy fiát a jó útra térítse, aki az erényes szerelem felemelő hatása alatt valóban munkának is lát s ott hagyja a rossz társaságot. Benne Marmontel arra akart tanítani, hogyan kell egy apának rousseau

módon nem a tekintély szigorával, hanem okossággal fiára nevelőleg hatni.

Báróczi regénye tehát a tőle annyira kedvelt Marmontel hatáskörébe eső utáztat, amelyben bő alkalma nyílt a szerzőnek a nemes, tiszta gyermeki szeretet elnyomásával, majd diadalrajuttatásával olvasóit megkönyeztetni. Még egykori szemmel nézve is, lapos, unalmas, vontatottan vánszorgó história: semmiben sem mulja felül azokat a tucatregényeket, amelyeket könyvtárszámra halmozott fel a XVIII. és XIX. század fordulójának megélénkült olvasókedve. Báróczi nagyon is tisztában volt e regény értékével: nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget s Kazinczy sem vette fel Báróczi minden munkái közé. Beöthy Zsolt (*Széphrózai elbeszélés*. II. 63. l.) és Horváth János (*Báróczi Sándor*. Budapesti Szemle 1901. 107. k.) értékeléséhez nincs is hozzátenni valónk, csupán az, hogy Báróczi eredetije a következő német regény volt: *Amalie, oder einige Züge der wahren Grossmuth, eine Teutsche Geschichte*. Stuttgart bey Johann Benedict Mezler 1770. 8-r. 128. l. Első kiadása e regénynek a *Versuch in rührenden Erzählungen. Von dem Verfasser der Begebenheiten eines Freymäurers*. Stuttgart 1770. (2-ik kiad. u. o. 1772.) c. kötetben foglal helyet, amely rajta kívül (137–264) még 3 nagyterjedelmű s önállóan is megjelent elbeszélést tartalmaz: 1. *Isabelle, oder die Stiefmutter, eine Spanische Erzählung* (3–136. l.). 2. *Charlotte, oder der groszmüthige Freund, eine Englische Geschichte* (265–376. l.). 3. *Zemin, oder der erfüllte Götter Ausspruch. Eine morgenländische Erzählung* (377–484. l.). Ez utóbbi 3 darab fordítását tartalmazza az első magyar regényelmélet írójának köteté: *Szivet sebheto 's elmét Gyönyörködtetésel tanító Római Mesékben Tett Próba, Melly Német Nyelvből, a' második kiadás szerint Anyai nyelvre fordítva közöltetik a' Nemes Magyar Hazával*. M. Mándi Sámuel által. Posonyban, Fűskuti Landerer Mihály költséggével és betűivel, 1786. 8-r. 404. l. Báróczi Sándor tehát tulajdonképpen befejezte a Mándi Sámuel munkáját, akinek terjedelmes kötetéből csak technikai okokból szoríthatott ki *Amália története*.

A fenti elbeszélésgyűjtemény címlapján említett „Die Begebenheiten eines Freymäurers” (Frankf. u. Leipzig 1769.) szerzője *Christoph Heinrich Korn* (1726–1738.) holland katonatiszt volt, aki nyugalomba vonulva hazájában, Ulmban, telepedett le s itt Bartholomäi könyvkereskedő vendégszeretetét egy egész sereg különböző tárgyú és különböző értékű kéziratral viszonzta. Vonalmát a historiához a korabeli eseményeket tárgyaló több világtörténeti munkája őrzi. Tévesen egy *Denkwürdigkeiten von Hungarn* (1772.) c., Magyarország földrajzi és politikai leírását tartalmazó könyvet is az ő javára írnak: ennek igazi szerzője azonban K. Gottl. Windisch pozsonyi polgármester, ő csak a kiadója volt. Sokat foglalkozott a zárdák életével, a szerzetesekkel és apácákkal. Ezt a hajlamát, aminek a felvilágosodás egyházellenes hangulata kiváltképpen kedvezett, néhány pasquillusban próbára is tette. Irodalmi munkásságának javarésze azonban a szépirodalom körébe esik. Itt nem tett mást, mint német színűekre csiszolta francia és angol olvasmányait. Ezt az eljárását gondosan takargatta, többször tiltakozott is a meggyanúsítás ellen, csupán *Amalie*-je francia származását ismerte be őszintén: „... zu der Amalie habe ich den Plan einigermassen aus dem französischen Lustspiele: *Le véritable philosophe* genommen” (Vorbereitung). Életrajzírója, Albrecht Weyermann (*Neue hist-biogr.-artist. Nachrichten von Gelehrten*. Ulm 1829. 229. kkl.), aki 37 címszó alatt sorolja fel Korn műveit – de nem tartja teljesnek összeállítását, mert könyveit ez az író kivétel nélkül névtelenül bocsátotta közre – csodálkozik, hogy ez a korlátolt ismeretekkel rendelkező ember pár esztendő alatt annyit és oly sokfélélt tudott összeírni. Tipusa volt azoknak az íróknak, akik a művészi szempontokon magukat túltéve a tömegizlés kedvét keresték. Így a kritika állandóan korholta, sőt gúnyolta (*Allg. Deutsche Bibl.* XV. 1. 247. l., XIX. 1. 260. l., XXV. II. 502. l.), a közönség ellenben kedvvel kapkodta könnyű olvasmányokat nyújtó kopott izlésű könyveit, ilyesformán történt, hogy a fenti 4 regényen kívül még két másik köteté is átszívárgott hozzánk: a *Der Graf Pontis*, 1772. (*Gróf Pontisznak ... szomorú története*. Pozsony és Kassa 1788.) és a *Canut der Grosse*, 1771. (*A Nagy Kanut ...* Pest, 1815).

Báróczi *Amália*-ja tehát kora egyik mohón olvasott s a közönségre tagadhatatlanul hatással lévő német írójának francia eredetű kompilációja. A XVIII. század utolsó negyedében ez az író nemcsak felszínen tudta tartani

magát, ami akkor sem volt kis érdem, hanem feltűnést keltett és olvasó közönséget is vonzott. Ez magyarázatát adja egyszersmind annak is, hogy Báróczi érdemesebb munkákhoz szokott figyelme és klasszikus műveken nevelődött ízlése miként terelődött erre a különben igen jelentéktelen regényre.

Dr. 'György'Lajos.

Egykoru román lapvélemény br. Orbán Balázs művéről.

Alighogy *A Székelyföld leírása* kikerült a sajtó alól, Gh. Barițiu terjedelmes bírálatot írt róla, amelyet 1874-ben tett közzé a szerkesztésében román nyelven megjelenő *Transilvania* 4–10. számaiban. Elismeri, hogy a hatkötetes munka anyagának összegyűjtése, a helységek bejárása, a levéltári kutatások rengeteg idejét és pénzt emésztették fel az írónak; elismeri azt is, hogy az akkori viszonyok között a szokatlanul terjedelmes és díszes kiállítású mű kiadása is sokba kerülhetett. Ami azonban a tartalmat illeti, nem lát egyebet benne, mint a nemzetiségi gyűlölet szítását az Erdélyben élő és egymásra utalt három nép: a magyar, román és szász között. Ezért is első két cikke *A nemzetiségi gyűlölet*, a következő négy pedig *A nemzetiségi gyűlölet szítása Orbán B. által* címen látott napvilágot. Különösen azt veszi rossz néven az írótól, hogy a vegyes lakosságú Barcaságot is székely földnek tekinti és az ott élő románokat Munteniából bevándorolt jövevényeknek tartja. Ezt az állítást hosszasan igyekszik megcáfolni, különös részletességgel szólva a brassói és hétfalusi románok népesedési, műveltségi viszonyairól és történelmi multjáról.

Barițiu bíráta meglep szokatlanul heves kifakadásaival, bátor szóki-mondásával és alaposágával. Történelmi jelentősége abban van, hogy élénk világot vet a hetvenes évek politikai viszonyaira, főképen azokra a küzdelmekre, amelyeket a nemzetiségi kérdésnek más és más nézőpontból való felfogása indított meg és harcolt végig.

J-es.

Még egy román kortárs magasztaló megemlékezése Széchenyi Istvánról.

A mult század harmincas és negyvenes éveiben utazta be Európa jó részét a fogarasmegyei születésű Codru-Drăgușanu János. Észrevételeiről, tapasztalatairól érdekes levelekben számolt be egy közelebről nem ismert barátjának. Latinizáló román nyelven írott leveleit mai románra átírva C. Onciu adta ki: *Călătoriile unui Român ardelean* (Egy erdélyi román utazásai), II. kiadás, București 1924, N. Jorga előszavával.

Codru-Drăgușanu 1829. tavaszán járt másodszor Pesten, ahová Bécs felől érkezett az „Árpád” nevű gőzhajón. Először 1838. őszén utazott keresztül Pesten Bécs felé. Ekkor lényeges dolgot nem ír Pestről, csak Buda szép fekvését dicséri (i. m. p. 49).

Második pesti tartózkodása alatt azonban érdekes megfigyeléseket jegyzett fel s ezek során magasztalva szól Széchenyi Istvánról. Az „Árpád” gőzhajóval kapcsolatban megismerteti barátját a gőzhajózás és a gőzhajó lényegével (pp. 70–71), majd értesíti, hogy Pesten a „Magyar Király”-ba (La Regele Ungariei) szállott a Duna partján s három napot töltött ott. Egy este elvitték a „kaszinóba”, ahol két erdélyi román egyetemi hallgatóval is találkozott. Olaszul, románul, majd pedig, hogy mindenkivel megértethesse magát, németre fordította a szót s úgy értekezett a köréje gyülekező társasággal. Nem talál elég szót a magyar vendégszeretet jellemzésére, a budai és a tokaji borok dicséretére.

A 73. lapon ezt írja: „... újabban a magyarok nagy lépést tettek előre s teljesen le akarják rázni magukról a középkor maradványait... A haladásra, fejlődésre való ösztönzést Magyarország Széchenyi István grófnak köszönheti, aki beutazta a művelt országokat s megtanulta, hogy másként lássa a dolgokat, mint honfitársai. A Duna Gőzhajózási Társaság létrehozásán is fáradozott, ami nagy hasznot hajt az országnak. Ő harcolt legkitartóbban a modern nyelvnek a közigazgatásba és az igazságszolgáltatásba való bevezetése mellett a latin helyett, amellyel nem lehetett tovább haladni. Nemcsak szóval, hanem hatvanezer konvenció forintra vitte győzelemre a Magyar Tudományos Nemzeti Akadémia alapításának eszméjét. Ezzel az utóbbi érveléssel aztán meg-

nyerte, felbuzdította a főúri osztályt is, amely mint mindenütt nemcsak büszke, de gazdag és bőkezű.”

Széchenyi nemes eljárását például állítja a román bojárok elé s reméli, hogy ők is felbuzdulnak rajta, „főleg ha igyekezni fognak tudományos műveltséget szerezni, amelynek teljes híjjával vannak, de amellyel már sok magyar fel van vértézve” (p. 73.) .

Ugy az első, mint a második pesti tartózkodása alatt nagy dicsérettel emlegeti „Viszkeleti” tanácsos műveltségét.

Napjainkban is ilyen beállításban írt róla N. Jorga: *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, Craiova 1921. p. 163; két emberöltővel ezelőtt G. Barițiu (1812–1893) nemes kultúrversenyre való kihívásnak nevezi (*Istoria Transilvaniei* I. p. 570) ezt a nagy alapítást; Dr. J. Lupas Széchenyi tanulságos nemzetiségi elveiről írt: *Contele Ștefan Széchenyi și politica de maghiarizare*. Sibiu 1910.

Dr. Bitay Árpád.

Pótlás az Erdélyi Irodalmi Szemle 1028. évi 120. és 154. lapjához.

Dindar (Dénes) nevét – amint a *Dacoromania* IV. évf. 2. rész. Cluj 1927), pp. 864–5. látom – már V. Bogrea is abból az etymonból vezette le, amelyből én.

U o. pp. 862–864. velem egyezően nyilatkozott a *Catargi*, eltérően (szerb v. orosz eredetűnek tartva) a *Comșa* családnév jelentéséről.

I. m. 859. kk. lapjain Bogrea apróbb cikkeiben érdekes újabb adalékok találhatók az E. I. Sz. 1928. évi 154. lapján felsorolt nevekhez.

Dr. "Bitay"Árpád.